

TOPLANTI/SEMPOZYUM DEĞERLENDİRMESİ

Tefsîr Anabilim Dalı II. Koordinasyon Toplantısı

Doç. Dr. İsmail ÇALIŞKAN*

Tefsîr Anabilim Dalı II. Koordinasyon Toplantısı, 8-9 Temmuz 2006 tarihinde Kayseri’de yapıldı. İki gün süren toplantıda üç oturum yapıldı. Kur’an Tasavvuru Problemi adlı ilk günkü iki oturumda birer tebliğ müzakereye açıldı. İkinci gün ise Tefsir Anabilim Dalı eğitim öğretim sorunları tartışıldı. Açılıшта Prof. Dr. Erdoğan Pazarbaşı ve Prof. Dr. M.Zeki Duman’ın kısa selamlama konuşmalarının ardından E.Ü. İlahiyat Fak. dekanı Prof. Dr. Celal Kırca toplantının konusuna dair içeriği zengin bir konuşma yaptı.

Konuya dair bazı sorularla konuşmasına başlayan Kırca, beş çeşit Kur’an tasavvurunu sıraladı: Kur’an verilerine göre (tenzil döneminde); geleneksel İslam kültüründe; İslam’ın çağdaş yorumunda; Oryantalist anlayışta; İslam’ın popüler anlayışında. Bunlar Kur’an’ı algılama-anlama ve anlamlandırmaya şu şekillerde yönelmiştir: Bir nesne olarak algılama (biçimcilik); metnini bir şifre; tarihsel bir konu ve prospektüs (tarife); bir araç; filolojik bir eser ve ideolojik bir kitap olarak görme.

Kur’an’ın ne olduğuna ilişkin cevaplar tenzil dönemine kadar gider. Nitekim Kur’an bir yandan kendini tanıtırken bir yandan da inanmayanların yanlış Kur’an tasavvurlarını düzeltmiştir. Kur’an’ın kendini tanımlamasına ve Tanrı tasavvurumuza dayalı Kur’an tasavvuru arasında fark olduğunu ve ona olan imanın da işte bu noktada biçimlendiğine dikkat çeken Kırca, daha sonra geleneksel anlayışı, İmam Azam’ın “Kur’an, Allah kelamı olup Mushaflarda yazılı, kalplerde mahfuz, dil ile okunur ve Hz. Peygamber’e indirilmiştir.” tanımı ile Yahya b. Kesir’in “Sünnet Kur’an’a kâdidir, kitap ise sünnete kâdi değildir.” sözleri dolayımında anlattı. Ona göre Kur’an tasavvurunda önemli bir nokta da onun bir nesne olup olmadığı ve insanın onun karşısındaki konumunun ne olduğudur. Esasında sorun, Kur’an’ın işlevselliğinde değil onun ne olduğu ve nasıl algılandığındadır. Tüm zamanlarda Müslümanların Kur’an algısı ve onunla işlevsel ilişkiye ve algı ve ilişkinin doğurduğu problemlere dair can alıcı sorular soran Kırca’ya göre, sanıldığınin aksine Kur’an tasavvuru probleminin çözümü hiç de

* İsmail Çalışkan, Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı Öğr. Üyesi, Sivas (icalis@cumhuriyet.edu.tr).

kolay değildir. Ortak bir kanaate varabilmek için sorgulayıcı, analiz edici ve bütüncül bir bilgilenme ile sentezci bir bilgi organizasyonu yapmak gerekir.

Başkanlığını Prof. Dr. L. Cebeci'nin yaptığı ilk oturumda Prof. Dr. Mehmet Paçacı, "Kur'an'ın Neliğine Dair" isimli tebliğini sundu. Kur'an'ın geleneksel tanımıyla başlayan Paçacı, onun önemi, mahiyeti, vahyedilmiş olması, otorite ve kaynak oluşu üzerine yoğunlaştı. Buna göre Kur'an'ın kendi kendisini anlattığı ayetlerde ilk dikkat çeken husus, onun tarih üstü bir varlık oluşu yani aslının, Allah'ın koruması altında olan Ana Yazıt'ta oluşudur. Konunun daha iyi anlaşılması için Paçacı, önceki kitaplarda ve Kur'an'da yer alan şu sembolizmi kullandı: Allah, kainatın Melik'i (kralı), kainat ise Onun ülkesi (*melekût*)dir. Ana Yazıt ise Melik'in saray arşivinde korunmuş olan bir bilgi olup kâinatta cereyan eden bütün hadiselerin bilgisi oradadır. Melik'in emrinde çok sayıda hizmetkârı ve kulu (melek) vardır ve ülkesindeki işleri yürütmektedirler. İşte bu Ana Yazıt, daha sonra fermanlar halinde hizmetkârların elçiliği aracılığıyla diğer kullarına ulaştırılmıştır. Bu ulaştırma işi çok özel yolla ve güvenli bir şekilde gerçekleşmiştir. Nihayet muhatapların ihtiyacı kadarıyla son ferman (Arapça Kur'an), en aşağı semadaki sorumlu kullara indirilmiş, oradan da sorumlu ve özel görevli kul Cebrail tarafından, son nokta olan Muhammed'e parça parça indirilmiştir.

Nüzul tamamlandıktan sonra Kur'an'ın artık tarihin içinde olduğunu söyleyen Paçacı, bu aşamadan sonra zaman ve mekan içine girmiş olan Kur'an'dan bahsettiğimize dikkat çekti. Onun Arapça oluşu tarihle olan ilişkisinin ilk göstergesidir, çünkü o muhatap aldığı Arapların dilini kullanmıştır. Bir diğer özellik ise onun yirmi üç yılda ve tarih bağlamından kopmadan inmiş olmasıdır. Mekke ve Medine'de inen ayetler, vahyedilen bir konuşma şeklinde olsa da zaman ve mekanın içeriklerinden (tarihi bilgi, kültür, adet, örf ve gelenek) bağımsız olmamıştır. Önceki şartlara uygun olarak belirlenen hükümler, daha sonraki şartlar uyarınca yürürlükten kaldırılmıştır. Yine Kur'an, Melik'in ilk fermanı değildir. O, kedisinden önce gelmiş olan fermanlarla bağlantısını, hep birlikte buldukları Ana Yazıt ile kurmuştur, yani aynı arşivin bilgisine sahiptirler. Böylece kible ve recm cezası gibi önceki kitaplara dayanan uygulamaları da meşru saymış, bu ilk müslüman cemaatin din algılamasına da yansımıştır.

Bundan sonraki aşamalarda Kur'an'ın, hafızalarda ve yazılı olarak muhafazası (bir araya getirilmesi ve çoğaltılması yani mushaflaşma süreci) söz konusudur. Korunmuş bir metin olarak o artık İslam'ın kaynaklarından biridir. Varlığının ilk neslin üzerinde icma ettiği şekliyle kalması onun başka bir özelliğidir. Dolayısıyla kurucu ilk nesil (sahabe), Kur'an tanımının ayrılmaz parçasıdır. Bunun yanında varlığı, nüzülü, vahiy tarihi, kıraatler, yedi harf hakkındaki haberler de bilgi olarak gelmiştir. Sonraki nesiller Kur'an hakkındakiler dahil kendilerine ulaşan her türlü haberi korumuşlar ve zamanla Hadis ilmi ortaya çıkmıştır. Rivayetler arasında doğrular ve zayıfların değerini ortaya koymak için de Usul ilmi gelişti.

Paçacı'ya göre Kur'an'ı doğru bir kaynak olarak kullanabilmek için nüzul tarihi ve hatırasını aktaran bilgilere ihtiyaç vardır. Sünnet böyle bir bilgidir. Hadis, Kur'an'ın içine indiği ve indikten sonra oluşturduğu ortamı bize aktaran yegâne kaynaktır. Bu bakımdan Kur'an'ın anlaşılmasında

Hadisin konumu göz ardı edilemez. Çünkü mushaftaki kaydın ilk var olduğu andaki olayları ve o anı ancak rivayetler yani hadisler aracılığıyla elde edebiliriz. Esasında gerek Rasulullah, gerekse ashaptan gelen haberler, vahiy dönemindeki söz konusu olaylara ilişkin yorumlardır. Bu yüzden ayetlerin indiği anda kastettikleri anlamalara, ancak sünnetin aracılığıyla ulaşılabilir. Söz konusu rivayetler iki türdür. Birisi doğrudan sebeb-i nüzule, biri de sahabenin nüzulden sonra olmuş ama bir ayetin konusuna giren olaylarla ayeti eşleştirerek yorumlamaları şeklindedir. Bir sahabe ayetin nüzulünü kendi gördüğü şekliyle ve yorumuyla, öbürü de kendi durduğu yerden ve hafızası çerçevesinde aktarmıştır. Böylece Rasulullah'ın ve Ashab'ın tecrübesi, Kur'an metnini çerçevelemiş ve belirlemiş olmaktadır. 'Sünnet, Kur'an üzerinde belirleyici (kâdi)dir, Kur'an sünnet üzerinde değil' sözü, bu gerçeği ifade eder. Kısaca gelenekte Kur'an, tarih üstü, kendi kendini ortaya koyabilen, başka bir açıklayıcı ve yorumcuya ihtiyaç duymayan bir metin olarak görülmüştür.

Bu nitelikteki geleneksel Kur'an ve sünnet anlayışı egemenliğini 19. yy.a kadar korumuştur. Çağdaş Kur'an tanımlarında bu özellikleri görmek mümkün değildir. Yaşanan olaylara paralel olarak farklı bir Kur'an algısı ortaya çıkmıştır. Paçacı bu dönemin Kur'an tasavvurunu S. Ahmed Han, M. Abduh, F. Rahman, M. Arkon, N. Hamid Ebu Zeyd, S. Kutup, M.A.Halefullah, E. el-Huli ve H. Hanefi gibi isimler etrafında biraz da eleştirel yaklaşarak açıkladı. Ona göre çağdaş İslam, çağlar boyu gelen çerçeveyi kırma ve terk etme çabasıdır. Yani sadece Kur'an, İslam'a kaynaklık etmelidir. Avrupa'da Reformasyon ve Aydınlanma ile ortaya çıkan kutsal kitap anlayışına uygun olan bu anlayış, sünnete önem veren geleneği dışarıda bırakmayı ve Kur'an'ı tek kaynak görme eğilimindedir. Bu anlayış, yönetsel meşruiyet açısından da doğru değildir. Çünkü Kur'an'ı tarih ile buluşturmanın araçları olan Sünnet ve icmayı yok saymak doğru değildir. Ancak tek kaynak olarak Kur'an'ı gören anlayış, Kur'an'ı kullanarak çağdaş dünya görüşüne uygun İslam üretmeyi istemektedir. Akılcı, ilmi ve ideolojik eğilimlere ortam oluşturan Kur'an çalışmaları, bu amacı gerçekleştirmek için yazılmıştır. Onlar belirli sonuçlar (faiz helaldir, kadın hakları vardır, çok eşlilik yok tek eşlilik var, kölelik yoktur vb.) elde etmek için bu yöntemlere başvurmuşlardır.

Paçacı'nın tebliğini Prof. Dr. M. Z. Duman ve Prof.Dr. S. Kılıç müzakere etti ve tebliğe ilişkin eleştirilerini dile getirdi. Ayrıca katılımcılardan katkıda bulunanlar da oldu.

Başkanlığını Prof. Dr. S. Yıldırım'ın yaptığı öğlenden sonraki ikinci oturumda Yrd. Doç. Dr. Ö. Faruk Yavuz, "Varlığından Yorumuna Kur'an" isimli tebliğini sundu. Yavuz, Aristo ve Gazali'nin varlık anlayışları açısından Kur'an'ın mahiyeti, tanımı ve yorumunu ele aldı. Aristo'nun, "Varlık mahiyeti ile eşittir, mahiyet gerçekliğin kendisidir" anlayışından hareketle Kur'an'ın mahiyetinden bahsedilemeyeceğini, Gazali'nin "Çeşitli tezahürleri olan mümkün varlık" anlayışının ise Kur'an'ı bazı varlık biçimlerine (manevi metafiziksel, zihni, sözlü, yazılı, fiili ve sembolik metin) ayırma imkanı vereceğini savundu.

Kur'an'ın mahiyetine uygun bir tanım yapılması gerektiğine değinerek klasik tanımın yeterli olmadığını söyleyen ve Kur'an'ı 'ilahi bir

kelam' olarak tanımladıktan sonra Yavuz, dilde söz, anlam, gösterge, iletişim ve bunların olgu ve nesnelere ilişkisi üzerinde durdu. Kuran'ın muhtevasının da bu çerçevede kurulan dil üzerine oturduğuna işaret etti. Fiziki ve metafizik muhtevaya sahip ayetlerden oluşan Kur'an, var oluşunu ilk olarak dilde gerçekleştirmektedir. İşte Kur'an'ın bizim varlık evimizde, yani dil içinde kendini ifşa etmesinden sonra, varlık tarzları olan metin türleriyle karşılaşırız. Artık o, çeşitli varlık alanlarında çeşitli metin türleriyle ortaya çıkmıştır. Metin, genel anlamda 'öğeleri arasında bağlantı bulunan anlamlı bir bütün'dür. Kur'an da bu anlamda bir metindir. Metin olmak, aynı zamanda var olmak anlamına gelir. Buna göre Kur'an'ın altı metin türünden bahsedilebilir.

İlk sırada yer alan *metafiziksel metin*, Kur'an'ın Hz. Peygambere ulaşmadan, yani vahiy tecrübesinden önce, Allah'ın ilm-i ezelisinde anlamlı bir bütün halinde levhi mahfuzda bulunmasıdır. İkinci olarak *zihni metin* gelmektedir ki, Kur'an'ın dil kalıplarıyla insanın zihnine ulaşması ve orada anlamlandırılmasıyla bir anlam bütünü haline gelmesidir. Bu metin oluşurken, zihinde biri kelimelerin diğeri de anlamlarının tezahür ettiği iki boyut söz konusudur. Bu açıdan kelime ve anlam arasındaki ayrımın ikinci derecede bir ayrım olduğu düşünülebilir. Ancak Hz. Peygamber'in yaşadığı zamanlar dahil, Kur'an'ın yeni olay ve durumlar karşısında yorumlanma ve tatbik edilme ihtiyacının doğması, kelimeler ile anlamları arasında mutlak bir örtüşmenin süreklilik arz etmediğini ve nispî bir ayrım yapmanın her zaman mümkün olduğunu göstermektedir. *Sözlü metin* ise, Kur'an'ın önce Arap dilinin söz formunda varlığını gerçekleştirerek sözlü metin haline gelmesi ve sözlü bir kültüre göre şekillenmiş bir topluma hitap etmesi, bu metin formunun avantajlarını da kullanarak onları etkilemesidir. Kur'an'ın insanları yeni bir tavır ve tutum takınmaya sevk eden, farklı eylem tarzlarına yönlendiren bir metin oluşunu, onun karşılıklı konuşma ve etkileşim ortamı içinde somutlaşması ve hayat bulmasında aramak gerekir.

Dördüncü varlık çeşidi, *yazılı metin* olmasıdır. O, inmeye başladığı günlerden itibaren yazıya geçirilmiştir. Yazılı metin, karşılıklı iletişim ve etkileşim halinde bulunan insanlara doğrudan seslenen bir metin olmamakla birlikte, yazıyı okuyabilecek herkese hitap edebilme potansiyelinden dolayı sözlü metnin sınırlarını aşar. Yazıya geçirildiğinden yanlış anlamalar karşısında kendisini savunmaktan aciz kalacaktır. Ancak sonsuz sayıdaki yorumcuya ulaşarak, her bir tarihsel yorum ortamını aşabilecek ve belli bir yorum içinde tutuklu kalmayacaktır.

Bir metnin amacının gerçekleştiğinin en önemli göstergesi, hedef kitlenin eylemlerinde somutlaşmasıdır. İşte toplumun hayat tarzında ve bireysel eylemlerinde somutlaştığında Kur'an *fiili metin/varlık* haline gelmektedir. En basit ifadeyle, namazdan bahseden ayeti dikkate alarak namaz ibadetini gerçekleştirmek; içkiden uzaklaşmayı emreden ayeti dikkate alarak içkiden uzak durmaktır. Kur'an'ın altıncı ve son varlık şekli, *sembolik metin* olmasıdır. O, Müslümanlara, diğer kimliklere sahip insanlardan ayırt edici bir kimlik kazandırmakta ve kendilerine özgü bir iletişim tarzı geliştirmelerinde rol oynamaktadır. Sembolik metin, diğer metin türlerinin ortaya çıkmasına zemin ve bağlam teşkil eden bir öneme

sahiptir. Bu bağlama genel olarak 'İslam geleneği' adı verilmektedir. Bu metin, Müslümanların Kur'an'ın teşkil ettiği anlam merkezi etrafında birbirlerini ve dünyayı yorumlamakta olduklarına işaret eder.

Yavuz, metin çeşitlerini sıraladıktan sonra Kur'an'ın insanı dönüştüren ve şekillendiren muhtevasının, nass/metin-olgu bağlamında olgusal alanla ilişkiye geçerek nasıl varolduğu üzerinde durdu. Şöyle ki, Kur'an vahyedilirken eş zamanlı olarak sembolik metnini oluşturarak olguyu etkilemeye, dönüştürmeye ve iletişim bağlamı oluşturmaya başlamıştır. Bu manada teşkil süreci, teşekkül süreciyle birlikte eş zamanlı olarak başlamış ve fakat nassın oluşumu tamamlandıktan sonra, teşekkül ve teşkil süreci eş zamanlı olarak kıyamete kadar yorumlarla devam edecektir. Tebliğ sahibi bu noktayı izah ederek farklı görüşlerin tutarsızlığını da açıklamaya çalıştı.

Bu açıklamaların ardından anlama/yorum konusuna geçen konuşmacı, Kur'an'ın anlaşılmasından söz edildiğinde, onun zihni metninin kastedildiğini söyledi. Anlama gerçekleştiğinde, anlamaya aracı olan metin de zihni bir varlık olarak gerçekleşiyor demektir. Bu çerçevede anlama, metinden ayrı bir süreç değildir. Çünkü anlama ilk elde zihni bir varoluş/metinleşme süreci yani bir 'hadise'dir. Anlama insanın tarih, kültür ve geleneğinden oluşan 'dünya'sının, içinde gerçekleşen bir olay olup, hermenötikçilerin de kullandığı üzere yorumlama ile aynı şeydir. Anlama ya da yorumlama sıfır noktasından (boş bilinçten) hareketle gerçekleştirilemez, 'ön yargı'nın bulunması gerekir. Buna göre anlama, karşılaşılan metin, gelenek ve tarihten oluşan ön yargıyla yaklaşılarak insanın 'dünya'sı içinde gerçekleştirilir. Bu hadisede metin ile yorumcunun ufuklarının kaynaşması söz konusudur. İşte bu gerçekleştiğinde anlama/yorumlama gerçekleşir. Anlama ya da yorumlamanın önemli bir yönü de içinde gerçekleştiği 'dünya'nın, dolayısıyla anlamının tarihselliğidir. Yorumcu mutlaka dünyasını oluşturan bir tarihsellik karşısındadır. Bu anlamdaki tarihselliğin dışına Tanrı hariç hiç kimse çıkamaz. Bu noktada *tefsir'* ve *te'vile* değinen tebliğci, anlattıkları doğrultusunda her iki kavramın tabiatını izaha çalıştı. Son olarak Kur'an'ın yorumlanmasında farklı yaklaşım tarzlarını *metafiziksel yaklaşım*, *tarihsel yaklaşım* ve *diyalektik yaklaşım* şeklinde tasnif ederek anlattı.

Bu tebliği Prof. Dr. T.Özdeş ve Doç. Dr. A. Birşık müzakere etti. Katılımcıların da iştirak ettiği bu müzakere öncekine göre daha yoğun eleştiri ve sert tartışmalara sahne oldu. Ortak vurgu tebliğlerdeki eksik yönler ve Kur'an tasavvuru açısından ele alınması gereken noktalarıdır.

Tek oturumun olduğu ikinci günde konu, "Tefsir Anabilim Dalı Eğitim Öğretim Sorunları" idi. Prof.Dr. Kemal Atik'in yönettiği oturumda Prof. Dr. Sadreddin Gümüş, öğrenci sayılarının azlığı, ikinci öğretim ve meslek yüksek okullarının kapatılması, öğretmenlik bölümlerinin eğitim fakültelerine devri gibi sorunları dillendirdi. Gümüş, lisans eğitim-öğretimi alanında yapılması gerekenleri şöyle sıraladı: Hazırlık sınıflarının yeniden açılması; İlahiyat fakültelerinin ortak program hazırlaması ve Diyanet'le işbirliği edilmesi; öğrencilerin katılımı ve derslerin verimli olması için yedi maddede topladığı önlemlerin alınması. Daha sonra da lisans üstü eğitim-öğretimi için dokuz, akademik çalışmalar için de altı maddelik teklifini

açıkladı. Prof. Dr. Ömer Dumlu ise ders dağılımı, ders içerikleri ve Kur'an'ı anlama ve yorumlamadan kaynaklanan sorunları, Cumhuriyet'ten önce ve sonra tefsir dersinin programlardaki gelişimi dolayımında özetledi. Prof. Dr. Ahmet Coşkun konuşmasını pratik konulara ayırdı ve tecrübelerini de katarak başarılı bir ders ve ders yılı için neler yapılması gerektiği üzerinde durdu.

Serbest müzakere ve değerlendirmeler bölümünde ise birkaç kişi söz alarak hem bu toplantıyı değerlendirdi hem de ileriye dönük olarak düşünce ve tekliflerini açıkladı. Toplantıda önümüzdeki yılın konusu, 'Tefsir Eğitim Öğretimini Daha Verimli Kılmanın Yolları' şeklinde belirlendi. Toplantı kapanış konuşması ve Kur'an tilaveti ile son buldu. Son derece başarılı ve yoğun bir bilgi-tefekkür ortamının hakim olduğu toplantının tek üzücü yanı, ayrılmak üzere iken gelen Dokuz Eylül Ü. İlahiyat F. Kur'an-ı Kerim Öğr. Gör. Resul Aşık'ın vefat haberi idi.